

Матіяш І. М.,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ЕВОЛЮЦІЯ БРИТАНСЬКОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У КОНТЕКСТІ ДИНАМІКИ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ЛЕКСЕМИ “WOMAN”

У статті розглянуто динаміку мовної картини світу британців на лексикографічному матеріалі Британії XVIII – XXI ст. Здійснюється аналіз трансформації семантичної структури лексеми woman.

Ключові слова: лексикографія, лінгвокультурологія, мовна картина світу, семантична структура слова, лексема, семема, сема.

В статье рассматривается динамика языковой картины мира британцев на лексикографическом материале Британии XVIII – XXI веков. Осуществляется анализ трансформации семантической структуры лексемы woman.

Ключевые слова: лексикография, лингвокультурология, языковая картина мира, семантическая структура слова, лексема, семема, сема.

The article deals with the problem of dynamics of the British language picture of the world on the basis of dictionaries of Britain of XVIII – XXI c. The analysis of transformation of semantic structure of lexeme ‘woman’ is given.

Key words: lexicography, linguistic culturology, language picture of the world, semantic structure of the word, lexeme, sememe, seme.

Зміна наукових парадигм вивчення мови призвела до нового пояснення її як суспільного явища, тісно пов'язаного із історією народу, його культурою, а мову та мовну картину світу розглядають в нерозривному зв'язку з людиною. Мова стала засобом міжособистісної, міждержавної, політичної та ділової комунікації, що, в свою чергу, актуалізує лексикографічну продукцію, яка почала стрімко еволюціонувати впродовж останніх двох століть завдяки суспільному розвитку та науково-технічній революції. Власне ці динаміки сприяли розширенню соціально-культурних контактів, філологізації сучасної цивілізації.

Помітно, що сьогодні лінгвістику вже не вважають дисципліною із чітко встановленими межами – вона виявляє тенденцію до розширення своїх наукових розвідок. Такий експансіонізм сприяє появі нових “здвоєних” наук (напр. психолінгвістика, соціолінгвістика, соціо– і психосемантика, семантика синтаксису та ін.), зміцненню традиційних зв'язків лінгвістики із філософією та логікою, а також формування нових галузей всередині самого мовознавства (лінгвістика тексту, трансфрастика, теорія мовленнєвих актів і т. п.). Це змушує погодитись із тим, що сучасні дослідження мови не можуть отримати суттєвих результатів шляхом вивчення власне самих мовних явищ [3, с. 207-211]. На нашу думку, неодмінним аспектом лінгвістичних досліджень є антропологізм мови, а саме її зв'язок із культурою та суспільством, а також проблема суб'єктивного в мові, яка так чи інакше завжди пов'язувалась із питанням картини світу, вирішенням якого займається лінгвокультурологія [6, с. 64-65].

Лінгвокультурологія – нова філологічна дисципліна, яка вивчає сукупність культурних цінностей, процеси породження і сприйняття мовлення, досвід мовної особистості і національний менталітет, дає системний опис мовної картини світу і забезпечує виконання освітніх, виховних та інтелектуальних цілей. Таким чином, лінгвокультурологія охоплює взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в її функціонуванні, а також відображення цього процесу як цілісної структури одиниць в єдності їх мовного і немовного (культурного) змісту за допомогою системних методів із орієнтацією на сучасні пріоритети і культурні установки (системи норм і суспільних цінностей) [1, с. 125; 7, с. 355].

Аналіз статей тлумачного словника найкраще підходить для аналізу словникових дефініцій як моделі мовної картини світу, оскільки тлумачний словник є одним з найважливіших способів опису лексичної системи мови. Лексикографічний опис мови характеризується комплексним аналізом, доказовістю тверджень, певною ілюстративністю, що є відбитком світоглядної картини етнонаціональної спільноти на певному етапі її розвитку... Ю.Д. Апресян стверджує, що словник є моментальним знімком мови, яка постійно оновлюється і знаходиться в русі, він зобов'язаний прямувати за нескінченим рухом живої мови [5, с. 180-181]. Саме тлумачні словники з наведеним у них ілюстративним матеріалом дають можливість осмислити активні процеси в лексиці, що є відображенням соціальних змін у суспільстві, змін ідеологічних настанов та орієнтирів етнокультурного соціуму [4, с. 201-202].

Важко не зауважити, що словники, як кодекси знань, набувають важливої соціальної функції. Вони є не лише навчальними чи науковими засобами, але й виконують важливу роль у культурному розвитку народу, репрезентують глибину знання світу та мови. Саме лексикографія сприяє ознайомленню з іншими культурами, світобаченнями та світосприйняттями.

Одним із завдань сучасних словників є розкриття не лише семантичних структур та дефініцій, але і загальнокультурного і / або національно-культурного наповнення лексичних одиниць. У такій інтерпретації словникова продукція є важливою лінгвокультурологічною складовою, оскільки без відповідних дефініцій, без реалізації національно-культурного компонента цей вид наукової продукції не буде відповідати запитам та викликам нашого часу.

Функціонально-комунікативні складові тлумачного словника, з одного боку, дають змогу повніше репрезентувати скарби національної мови та культури, з другого, – стають незамінним посібником для тих, хто прагне пізнати мову не лише як засіб спілкування, а й як джерело культури, ментального світу народу

[2, с. 109]. Саме тому для того, щоб простежити еволюцію британської картини світу, ми звертаємось до лексикографічних джерел Британії XVIII – XXI ст. Одним із ключових завдань сучасної етнолінгвістики та лінгвокультурології у контексті лексикографічних теорій та практик є вивчення процесу формування, трансформацій мовно-культурної моделі світу. Саме дослідження еволюції словникових дефініцій, відстеження номінативних “коливань”, “відхилень”, “динамік” семантичних компонентів як в межах однієї дефініції, так і у еволюційно-діахронічному ключі дадуть картину трансформацій вищого порядку – трансформацію культури.

Розглянемо динаміку лексичного значення слова *жінка* (*woman*) у британській мовній картині світу. Головним матеріалом аналізу слугували наступні тлумачні словники: *A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings* (1792), *A Dictionary of The English Language* (1828), *A Modern Dictionary of The English Language* (1911), *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (1919), *A New English Dictionary on Historical Principles Vol. XX – V – Z* (1928), *Oxford English Dictionary Online*.

При поверхневому розгляді дефініцій у словниках різних періодів очевидним стає те, що слово “*woman*” набуло нових семантичних компонентів та втратило існуючі. Це свідчить про те, що соціальний статус жінки у світогляді британців змінювався.

У словниках 1768, 1792, 1828 рр. лексема, що аналізується має лише два значення. Помітно, що трактування “жінки” як “представника людства жіночої статі” не змінює своєї позиції і залишається першим визначенням у всіх словниках, але сема ‘доросла’, що з’являється у *A Modern Dictionary of The English Language* 1911 р. вказує уже на певні зміни у тлумаченні жінки як соціального об’єкта. На нашу думку, це пов’язано із тим, що в Акті парламенту Британії за 1867 р. сказано, що дівчина, яка досягла вісімнадцяти років, вважається жінкою (*Act 30 & 31 Vict. c. 130 §3: ‘Woman’ shall mean a female of the age of eighteen years or upward.*) [14]. Всього двадцять років по тому в Акті парламенту Британії 1887 р. жінкою називають ту, якій шістнадцять і більше (*Act 50 & 51 Vict. c. 58 §75: ‘Woman’ means a female of the age of sixteen years or upwards.*) [14]. У найновішому словнику сема ‘доросла’ пояснюється ще як та, що досягла зрілості, особливо в юридичному контексті (*a female person who reached adulthood, esp. in legal contexts*) [14]. Таким чином словникові дефініції лексеми “*woman*” позначають зрілу дорослу особу жіночої статі, що в уявленні британців залишається незмінним протягом останніх чотирьох століть.

Друга семема словників 1768, 1792, 1828 рр. “прислуга” присутня у всіх лексикографічних об’єктах дослідження і не змінює свого змісту аж до XXI ст. Сема ‘особиста’ є домінуючою у XVIII – XX ст., а на сучасному етапі вона замінюється на ‘обслуга’. Цю динаміку можна пояснити тим, що із зміною суспільних настроїв та орієнтирів поняття “служниця” трансформується в “обслуговуючий персонал”. Напевно, така асоціація жінки із домашньою робітницею пов’язана з тим, що саме жінка у більшості випадків виконує домашню роботу. Це підтверджується наявністю словосполучень *charwoman, kitchenwoman, shopwoman, washerwoman* тощо. Дані лексичні одиниці нашовають на думку, що для британців жінка нерозривно пов’язана із виконанням домашніх обов’язків та підтриманням порядку в домі, але сьогодні цими завданнями займається не просто служниця чи прислуга, такий вид діяльності є одним із способів заробітку для жінки.

Варте уваги словосполучення “*woman suffrage*” (виборче право жінок), яке вперше помічаємо у словнику *A Modern Dictionary of The English Language* 1911 р. Як відомо, зміни у лексичному складі мови, які завжди відображають зміни у суспільстві, не одразу кодифікуються. Тому у словниках 1768, 1792, 1828 рр. таке словосполучення не згадується, хоча тогочасні жінки уже почали вимагати збільшення їхніх прав, що в 1872 р. вилилось у рух за права жінок у Британії. У *The Concise Oxford Dictionary of Current English* 1919 р. присутнє словосполучення “*woman’s rights*”, що відображає боротьбу жінок як за політичну, так і соціальну рівність із чоловіками. Ми вважаємо, що в даному випадку проявляється лінгвокраїнознавчий аспект словника, оскільки користувач отримує уявлення про історичну ситуацію Британії окремого періоду, становище жінок у соціумі та їх боротьбу за свої права.

Другим значенням у *The Concise Oxford Dictionary of Current English* 1919 р. виступає трактування жінки як окремої статі. Ця ж позиція зберігається за собою і в наступних словниках. Якщо раніше жінка була лише додатком до чоловіка, частиною його власності, якій не дозволялося займатися нічим окрім ведення домашнього господарства, то із здобуттям права голосу у 1918 р. її почали сприймати як рівну із чоловіком особу, як протилежну до нього стать. Тут знову можемо говорити про лінгвокраїнознавчий аспект, оскільки стає зрозуміло, як змінювалось ставлення до жінок у Британії, їх функції та значення у суспільстві на певному історичному етапі розвитку.

У тому таки ж словнику цікавою є семема під номером чотири “*man with feminine characteristics*” (чоловік, що поводить як жінка), яка в наступних словниках уже не виділена як окреме значення, а подається як сема словосполучень *old woman, woman-man*. Очевидно, що тут йдеться про таку поведінку чоловіка, яка не зовсім відповідає нормам і правилам, а більше нагадує жіночу манеру (емоційність, нестримність, дріб’язковість тощо). Бачимо, що гарні манери, стриманість, контроль над собою є досить важливими для британця, він мусить слідувати за собою і не виходити за рамки, інакше ризикує отримати прізвисько, яке українською найкраще передає слово “баба”. Це пояснюється тим, що для британської культури характерним є сприйняття чоловіка як лицаря, джентльмена.

Семему, яка відображає емоційність і характерну для жінки поведінку, зустрічаємо вперше у *The Concise Oxford Dictionary of Current English* 1919 р. і у двох наступних словниках. Аналіз словникової статті показує, що британці пов’язують жінку із ніжністю, мінливістю, незрозумілістю, нестримністю, примхливістю, слізливістю, слабкістю, непостійністю, дріб’язковістю, метушливістю, (*tenderness, mutability, inexplicable conduct, capriciousness, proneness to tears, weakness, fickleness, vanity*); та із такими почуттями як любов, співчуття,

співпереживання тощо (*capacity to love, sensitivity, sympathy etc.*) [9, 14, 15]. Важливо зазначити, що у *A New English Dictionary on Historical Principles* 1928 р. дане значення має ще одну сему, яка вказує на нищівність жінки перед чоловіком, підпорядкування йому (*inferiority, subjection*). Помітно, що, не дивлячись на здобуття жінкою рівних соціальних і політичних прав, вона все-таки залежить від чоловіка, можливо тому, що першість у суспільстві все ще належить чоловікам, а можливо через те, що створення даного словника припало на період між двома світовими війнами, коли вся відповідальність лягла на плечі чоловіків.

Досліджувана лексема може виступати і у ролі звертання, але звертання зневажливого, презирливого, в деякій мірі наказового або жартівливого (*form of address used to indicate contempt, impatience, exhortation, or used jocularly*) [9; 14]. Як бачимо це значення має негативне забарвлення і, на нашу думку, вказує на стереотип вихованого британця, а словник, як відбиток культури на певному етапі, підтверджує загальноприйняте уявлення про стриманість британців.

Лексема “жінка” містить ще й семми “коханка-утриманка” і “дружина” на шостій і сьомій позиції у *A New English Dictionary on Historical Principles* 1928 р. відповідно. Крім того значення “дружина” вживається регіонально та у США, а у *OEDO* ці два тлумачення об’єднані під одним номером, навіть у словниковій статті зазначено, що ці дефініції майже не відрізняються одна від одної [14]. Невиключно, що така динаміка свідчить про те, що британці в певній мірі ототожнюють “обов’язки” дружини та коханки і, можливо, ставлення чоловіка до обох.

Ми вважаємо, що важливу роль у розвитку британської мовної картини світу відіграла поява семми під номером три у найновішому словнику *OEDO*. Вона подає тлумачення жінки як сексуального об’єкта. Очевидно, що такий погляд на статус жінки є результатом “сексуальної революції” 1960-80-х років. Звичним для британців першої половини ХХ ст. було бачити себе як людей закритих, стриманих, які не говорять про особисте вголос, є прихильниками пуританських звичаїв і користуються вікторіанськими цінностями і моделями. Хоча роман Девіда Лоуренса “Коханець леді Чаттерлей” вперше видано 1928 р., суспільство заговорило про сексуальний аспект життя на півстоліття пізніше. Можливо тому тільки сучасний словник подає бачення жінки як об’єкта тілесного задоволення. Згідно *BBC News* саме в другій половині минулого століття у Британії зняли табу на оголене тіло, доказом цього є фото напівоголених жінок на третій сторінці недільної газети “*The Sun*”; розвиток медіапростору та інтернету дали доступ до раніше заборонених фільмів і матеріалів [10]. Ці зміни у соціумі не могли не відбитись на лексичному рівні мови, а тому дане трактування присутнє у сучасному словнику: “*a means of sexual gratification*”.

Останньою позицією у *A New English Dictionary on Historical Principles* 1928 р. подається дефініція досліджуваної лексеми як сторони монети (решки). *OEDO* зазначає, що цей термін вживається у розмовній мові і є відносно рідкісним. Цікаво, що зворотня сторона монети називається “*man*”. Цьому є певне історичне пояснення: на британських монетах завжди з одного боку зображали монарха, а з іншого – Британію у вигляді жінки; крім того, слово “країна” в англійській мові належить саме до жіночого роду. Таким чином, Британія в уявленні її жителів постає жінкою, якою керує, захищає, “господарює” її чоловік, тобто король.

Варто звернути увагу і на те, що лексема “*woman*” може позначати представницю слабкої статі із невисоким рівнем у суспільстві. На протигагу цьому значенню подається слово “*lady*”, яке сьогодні вважається більш ввічливим у певних соціальних контекстах. Це, напевно, пов’язано із тим, що дотримання процедур і норм суспільних відносин для британців є досить важливим, що, власне, і підтверджує стереотип про них, як про людей ввічливих.

Аналіз словникових статей дає можливість зробити висновок, що лексема “жінка” складається із таких компонентів як “доросла особа жіночої статі”, “обслуга”, “емоційність”, “примхливість”, “ніжність”, “сексуальність”, “залежність”, “підпорядкованість”.

Звідси видно, яке місце займає жінка як у мовній картині світу британців так і суспільному житті країни, адже лексичні процеси мови обов’язково взаємопов’язані із змінами у житті спільноти, що впливає на формування і динаміку лінгвокультурологічного простору.

Британська жінка пройшла шлях перетворення із домогосподарки, іноді неосвіченої, яка є лише доповненням до чоловіка, певним його додатком і власністю, до виокремлення і визнання себе як протилежну чоловікові стать, що заслуговує на рівні із ним соціальні та політичні права. Водночас жінки стали втіленням незрозумілої, алогічної поведінки, надмірної емоційності та метушливості. Але саме вони асоціюються із здатністю любити, співчувати, співпереживати.

Поглянувши на словник як на кодекс лексичних значень, як на “знімок” життя людей у певну історичну епоху, розставивши ці “знімки” у хронологічному порядку і порівнявши їх, бачимо, що вони відтворюють світогляд народу, його світосприйняття і ментальність, тобто формують мовну картину світу. Слова змінюються, перетворюються, набувають нових значень, вони стають носіями смислів і традицій, вміщують знання і досягнення людської спільноти.

Аналіз даної лексеми у контексті британської мовної картини світу, показує, що її динаміка відбиває лінгвокультурологічні зміни, тобто модифікації не лише у лексичних одиницях, а й у культурному житті соціуму. Причиною цьому слугують зміни у суспільно-політичному житті Британії останніх століть, певні історичні події як в самій країні, так і за її межами, світові суспільні рухи, розширення медіа– та інтернетпростору.

Перспективу нашого дослідження вбачаємо у подальшому аналізі динаміки британської мовної картини світу через лексикографічну репрезентацію семантичної структури слова.

Таблиця 1
WOMAN

	1768, 1792	1828	1911	1919	1928	2011
1	the female of the human race	the female of the human race	a grown-up person of the female sex	an adult human female	an adult human female	an adult human female
2	a female attendant on a person of rank	a female attendant on a person of rank		the female sex	the female sex	the female sex
3				a female servant, personal attendant	as a mode of address	in pl. a means of sexual gratification
4				man with feminine characteristics	the essential qualities of a woman, or allusion to their position of inferiority and subjection	the essential qualities of a woman
5				the feminine emotions	a female servant, personal attendant	maid, employed female servant
6					kept mistress	as a mode of address
7					a wife, only dial. And U.S.	a) a wife b) a mistress
8					the reverse of a coin	a lower rank in society Cf. lady
9						colloq. rare the reverse of a coin

Таблиця 1а
ЖІНКА

	1768, 1792	1828	1911	1919	1928	2011
1	представник людства жіночої статі	представник людства жіночої статі	доросла особа жіночої статі	доросла особа жіночої статі	доросла особа жіночої статі	доросла особа жіночої статі
2	особиста прислуга, служниця	особиста прислуга, служниця		жіноча стаття (прот. чоловік)	жіноча стаття (прот. чоловік)	жіноча стаття
3				особиста прислуга, служниця	спосіб звертання	у мн. об'єкт тілесної насолоди
4				баба (про чоловіка)	як втілення жіночих якостей або натяк на підпорядкування	як втілення жіночих якостей
5				як синонім до емоційності	особиста прислуга, служниця	обслуговуючий персонал
6					коханка	спосіб звертання
7					діал. і лише у США дружина	а) дружина б) коханка
8					сторона монети	як нижчий рівень у суспільстві
9						розмов. рідк. сторона монети

Література:

1. Воробьев В. В. О статусе лингвокультурологии // IX Международный Конгресс МАПРЯЛ. Русский язык, литература и культура на рубеже веков. – Т. 2. – Братислава, 1999. – С. 125.
2. Кононенко В. І. Мова у контексті культури / В. І Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : “Плай”, 2008. – 389 с.
3. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца XX века: Сб. статей. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 1995. – С. 144-238.
4. Лобур Н. Динаміка в семантиці терміна *ideologie* (на матеріалі чеської мови) // Н. Лобур. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlnu_fil/2009_48/48_2009_026_Lobur.pdf
5. Мартынюк А. Я. Русская лексикография: традиции и перспективы // [Електронний ресурс] / А. Я. Мартынюк. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Articles/KultNar/knp49_1/knp49_1_180-182.pdf
6. Мельник Я. Г. Субъективность как языковая категория / Я. Г. Мельник. – Івано-Франківськ, 1997. – 128 с.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
8. A Modern Dictionary of The English Language, 2nd edition. – London : Macmillan and Co. Limited, 1911. – 772 p.
9. A New English Dictionary on Historical Principles. Vol. X. Part II – V – Z. – Oxford : The Clarendon Press, 1928. – 1202 p.
10. Five Key Moments in Britain’s Sexual Revolution / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/8456543.stm
11. Johnson, S. A Dictionary of The English Language in which the Words are Deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – Dublin : printed by W. G. Jones, 1768
12. Johnson, S. A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – London, 1792.
13. Johnson, S. A Dictionary of The English Language / Samuel Johnson, John Walker. – London, 1828.
14. Oxford English Dictionary Online / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.oed.com/?showLogin=false>
15. The Concise Oxford Dictionary of Current English. – Oxford : The Clarendon Press, 1919. – 1064 p.